ДОСЛІДЖЕННЯ (DESK RESEARCH)

Досвід та інструменти розбудови добросусідських відносин і примирення на шляху євроінтеграції країн Західних Балкан

Кейси Хорватії, Північної Македонії, Сербії, Боснії і Герцеговини, Албанії та Чорногорії — уроки для України

Інститут Центральноєвропейської Стратегії · 2026

Контекст та основні визначення

Політика добросусідства та історія концепту

Принцип добросусідства (Good Neighbourly Relations, GNR) є фундаментальною опорою зовнішньої політики Європейського Союзу, що закріплено у статті 8 Договору про Європейський Союз (TEU). Хоча початково ця норма розроблялася для Європейської політики сусідства (країн без прямої перспективи членства), у контексті Західних Балкан вона трансформувалася у **жорстку політичну умову вступу**.

Для країн Західних Балкан добросусідство перетворилося на інструмент стабілізації, де тісні та мирні відносини є обов'язковим «вхідним квитком» до спільноти.

Еволюція концепту добросусідства

У документі «Agenda 2000» Єврокомісія вперше чітко артикулювала ризик: **невирішені питання меншин та територіальні суперечки можуть дестабілізувати демократію**. Брюссель дав зрозуміти, що інтеграція меншин та зняття напруги з сусідами є передумовою безпеки самого ЄС.

Саме під час переговорів із Хорватією принцип добросусідства отримав своє практичне наповнення. Переговорна рамка 2005 року вперше прямо пов'язала євроінтеграційний прогрес країни із «зобов'язанням щодо добросусідських відносин» та вирішенням прикордонних суперечок.

Конфлікт зі Словенією через питання кордонів став прецедентом, коли двостороннє питання повпливало на перебіг переговорів про вступ, та де ЄС виступив у ролі медіатора.

Стратегія для Західних Балкан 2018 року остаточно закріпила добросусідство, регіональну співпрацю та примирення як необхідні умови для вступу (prerequisites). ЄС офіційно задекларував принцип того, що **блок не буде імпортувати двосторонні суперечки.**

До вирішення технічних питань кордонів, існуючі вимоги поповнила необхідність подолати спадщину воєн 1990-х, зокрема відмовитися від запальної риторики, припинити героїзацію воєнних злочинців та забезпечити перехідне правосуддя.

У 2020 році ЄС запровадив **Нову методологію розширення**, яка змінила структуру переговорів, об'єднавши 35 глав у 6 тематичних кластерів. Ключовим нововведенням став абсолютний пріоритет **кластера «Основоположні реформи»** *(fundamentals),* який передбачав прогрес у сферах правосуддя, безпеки та боротьби з корупцією та став обов'язковою умовою для відкриття будь-яких інших напрямів.

Методологія фокусувалася на минулому регіону й запровадженні демократичного майбутнього, діяла у рамках примирення та добросусідства, регіональної співпраці та боротьби з організованою злочинністю. Країни мають довести, що у змозі співпрацювати між собою, перш ніж увійдуть у спільний ринок ЄС. Таким чином, Північна Македонія мусила змінити назву країни через суперечку з Грецією, а Сербії довелося нормалізувати відносини з Косово.

Оновлена методологія підтвердила, що здатність лідерів Західних Балкан розв'язувати конфлікти минулого є показником готовності до членства. Особливий акцент зроблено на діалозі між Белградом та Приштиною як на найбільш критичному компоненті безпеки в регіоні.

Особливості інтеграційної політики ЄС щодо Західних Балкан

Історична спадщина регіону та його структурна специфіка суттєво вплинула на інтеграційну політику ЄС щодо держав Західних Балкан. Країни регіону відрізнялися за рівнем політичного та економічного розвитку, мали підвищений рівень конфліктогенності, пов'язаний із постконфліктними трансформаційними процесами. Такі чинники сприяли формуванню підходу асиметричної інтеграції держав Західних Балкан до Європейського Союзу, який передбачав урахування відмінностей в інституційній спроможності, політичному розвитку та економічному потенціалі країн регіону.

Практичним інструментом реалізації такого підходу став процес стабілізації та асоціації (далі — ПСА) (*Stabilisation and Association Process*), започаткований наприкінці 1990-х років для 5 країн Західних Балкан задля сприяння політичній стабілізації, інституційним реформам та економічній трансформації держав регіону. У межах цього процесу ЄС застосовував поетапну модель зближення, що поєднувала укладення угод про стабілізацію та асоціацію між країнами ЄС та державами Західних Балкан, фінансову підтримку як інструмент передвступної допомоги, а також вимоги щодо регіонального співробітництва та добросусідства як передумови подальшої інтеграції.

Архітектура Угод ПСА базується на принципі гнучкості та диференціації, що дозволяє адаптувати інтеграційний інструментарій до специфічних контекстів кожної держави-партнера. Разом із тим, цей механізм виступає каталізатором регіональної інклюзивності, стимулюючи вироблення уніфікованих політико-економічних орієнтирів та конвергенцію з нормами Європейського Союзу.

На Салонікському саміті 2003 року Європейська Рада офіційно закріпила статус «потенційних кандидатів» за всіма учасниками ПСА (включно з Косовом). Ця подія заклала фундамент для переходу регіону із суто зовнішньополітичного домену ЄС до сфери політики розширення у 2005 році.

Окремою специфікою у процесі євроінтеграції країн Західних Балкан є запровадження ЄС спеціального рівня вимог через воєнне минуле регіону. Це здійснювалося у рамках процесу стабілізації та асоціації. Так, Сербія та Хорватія мали обов'язково співпрацювати з Міжнародним трибуналом щодо колишньої Югославії, видати воєнних злочинців (чого не вимагали від інших країн).

Копенгагенські критерії

Додатково до індивідуальних дорожніх карт (УСА), стратегічна готовність кандидатів оцінюється на основі Копенгагенських критеріїв членства, які охоплюють політичний, економічний та інституційний виміри. Копенгагенські критерії є «фундаментом», який визначає право країни на вступ до Європейського Союзу, який є однаковим та обов'язковим для всіх. Згідно з критеріями, держави Центральної та Східної Європи, висловивши своє прагнення до приєднання можуть стати членами Європейського Союзу, взявши на себе виконання низки критеріїв.

Критерії охоплюють три основні складові.

По-перше, політичний критерій передбачає наявність стабільних інституцій, що забезпечують демократію, верховенство права, дотримання прав людини, а також повагу і захист прав національних меншин.

По-друге, економічний критерій полягає у функціонуванні ефективної ринкової економіки та здатності витримувати конкурентний тиск і дію ринкових механізмів у межах Європейського Союзу.

По-третє, критерій членства передбачає готовність держави взяти на себе зобов'язання, що випливають із членства в ЄС, включаючи дотримання цілей політичного, економічного та валютного союзу.

Ці критерії розглядаються як взаємопов'язані та неподільні.

Відповідні вимоги закріплені у статті 6 Договору про Європейський Союз, де зазначено, що Союз ґрунтується на принципах свободи, демократії, поваги до прав людини і основоположних свобод, а також верховенства права.

Таким чином, держави, які прагнуть набути членства в ЄС, повинні не лише формально закріпити принципи демократії та верховенства права на конституційному рівні, але й забезпечити їх практичну реалізацію у суспільному житті. Конституційні положення кандидатів мають гарантувати основні демократичні свободи, зокрема свободу слова та свободу совісті.

Специфіка різних моделей інтеграції

Досвід інтеграції країн Західних Балкан демонструє широкий спектр сценаріїв, від успішної адаптації до багаторічної стагнації. На сьогодні Хорватія представляє єдиний успішний приклад повної трансформації країни після масштабного збройного конфлікту 1990-х років, що завершився вступом до ЄС у 2013 році. Головною особливістю хорватського шляху стала жорстка умова повної співпраці з Міжнародним трибуналом щодо колишньої Югославії (МТКЮ). Загреб був змушений пройти через болісний процес видачі власних військових генералів, яких значна частина суспільства вважала національними героями, що підкреслило пріоритет міжнародного права над внутрішньополітичними настроями.

Натомість кейси Північної Македонії та Сербії ілюструють, як питання суверенітету та ідентичності можуть перетворити технічний процес на геополітичний глухий кут. Північна Македонія є найбільш показовим прикладом того, як питання національної назви та історії здатні заблокувати інтеграцію навіть за умови повної готовності державних інституцій. Отримавши статус кандидата ще у 2005 році, країна десятиліттями перебувала в ізоляції через ідентитарне вето сусідів, що змусило її до безпрецедентних поступок у сфері національної номенклатури. Паралельно з цим Сербія демонструє сценарій геополітичного роздоріжжя, де інтеграція безпосередньо залежить від статусу Косова. Особливістю сербської переговорної рамки стала Глава 35, яка фактично робить прогрес у всіх сферах неможливим без повної нормалізації відносин із Приштиною. Спроба Белграда поєднувати європейський вектор із концепцією «сербського світу» та відмовою від синхронізації зовнішньої політики з ЄС (зокрема щодо санкцій проти РФ) створює глибоку кризу довіри з боку Брюсселя.

Внутрішня структура держави також визначає темпи руху до ЄС, що чітко видно при порівнянні Албанії та Боснії. Боснія і Герцеговина демонструє етнічний параліч через систему консоціональної демократії, де інтеграція гальмується правом вето етнічних груп, а будь-яка спроба централізації для виконання вимог ЄС блокується

як загроза національним інтересам. На відміну від неї, Албанія, будучи унітарною державою, зосередилася на радикальній реформі правосуддя та перевірці суддівського корпусу на доброчесність (vetting), зробивши боротьбу з корупцією своїм головним інструментом наближення до союзу.

Чорногорія наразі вважається фаворитом розширення завдяки фокусу на верховенстві права та звіту IBAR (European Commission, 2024). Проте навіть її приклад доводить, що технічні успіхи можуть бути нівельовані гібридним впливом через релігійний фактор та політику паспортизації, яка провокує внутрішній розкол і загрожує суверенітету. Таким чином, за балканським досвідом технічна готовність є лише частиною успіху, тоді як вирішальну роль відіграють здатність держави захистити свій політичний суверенітет та знайти компроміс у питаннях історичної спадщини.

Кейс Хорватії

Досвід Хорватії є унікальним прикладом поєднання успішної реінтеграції окупованих територій (1995–1998) та інтеграції до ЄС (член з 2013 року) після війни. Ключовими елементами стали мирна реінтеграція (Східна Славонія), жорсткі судові реформи, боротьба з корупцією, а також забезпечення прав національних меншин та повернення біженців.

Після завершення активної фази воєн на Балканах та операції «Буря» у 1995 році, Хорватія розпочала тривалий шлях до ЄС, який суттєво відрізнявся від досвіду країн Центральної Європи через необхідність подолання наслідків конфлікту.

Успішний кейс завершеної євроінтеграції було досягнуто через болючі компроміси.

Важливим фактором, який визначав початковий етап євроінтеграції Хорватії, були наслідки війни за незалежність (1991–1995). До 2000 року ключовим вектором зовнішньої політики Загреба було утвердження міжнародної суб'єктності та відновлення територіальної цілісності, значна частина якої перебувала під контролем самопроголошеної «Республіки Сербська Країна». За таких умов першочерговим завданням міжнародної спільноти та ЄС стало запобігання подальшій ескалації конфліктів і забезпечення стабілізації безпекової ситуації на Балканах, що відтермінувало перспективу повноцінної інтеграції до ЄС.

Причиною формування специфіки між ЄС та РХ та фактором впливу на умови членства Хорватії стали події війни, пов'язані з порушенням прав сербського населення, зокрема переслідувань, військових злочинів та знищення майна, які стали предметом особливої уваги ЄС. Загреб, мав пройти через болюче визнання

воєнних злочинів, що призвело до впровадження додаткових інтеграційних умов Брюсселем. До них додалися забезпечення належних умов для повернення біженців, реституція майна та законодавче закріплення прав нацменшин на участь у державному управлінні та правосудді.

У поствоєнний період сформувалося специфічне сприйняття державного суверенітету як сакральної цінності. Поєднання цього підходу з євроінтеграційними прагненнями породило внутрішню дуальність політичного курсу уряду, що створювало суттєві суперечності на шляху до виконання вимог.

За часів уряду Франьо Туджмана ліберальні цінності ЄС та наддержавне управління сприймалися як загроза ідентичності, сформувався парадокс: прагнення повернутися до Європи поєднувалося з фактичним опором демократичним стандартам, що гальмувало діалог з Брюсселем.

Окремим гальмуючим фактором цього періоду стала поява євроскептичних та націоналістичних настроїв, які утверджувалися у недовірі до Євросоюзу, переконаннях про його небажання стати на заваді кровопролиттю на теренах колишньої Соціалістичної Федеративної Республіки Югославія (далі — СФРЮ) (Jović, 2009). Це сприяло сприйняттю самого проєкту ЄС, особливо у його постмаастрихтській фазі, крізь призму підозрілості та загрози нещодавно вибореного суверенітету. Разом із тим, послідовникам націоналізму було важко прийняти ймовірність того, що в межах розширеного ЄС зникне посилений прикордонний контроль із Сербією та Боснією і Герцеговиною, та що рівень інтеграції із сусідами стане вищим, ніж був в останні роки існування Югославії.

Співпраця з Міжнародним трибуналом щодо колишньої Югославії (далі — МТКЮ) стала ключовим елементом використання механізму політичної обумовленості для очищення політичних еліт для Хорватії. Співпраця з МТКЮ була основною передумовою просування у процесі європейської інтеграції. У контексті цього саме приклад Хорватії наочно засвідчив застосування принципу обумовленості як центрального механізму в межах Процесу стабілізації та асоціації (ПСА) (Subotic, 2011).

Процес притягнення до відповідальності хорватських військових за воєнні злочини був надскладним випробуванням, яке роками гальмувало євроінтеграцію. Вимоги щодо повної видачі підозрюваних та доступу до архівів були наскрізною темою всіх етапів переговорів, оскільки Єврокомісія та міжнародні спостерігачі розглядали цей аспект як індикатор готовності країни дотримуватися гуманітарних стандартів ЄС. Лише тоді, коли Хорватія пішла на співпрацю у визначенні,

ідентифікації й екстрадиції підозрюваних у воєнних злочинах, ЄС затвердив подальші кроки співпраці.

Центральною точкою зіткнення між захистом національних цінностей та вимогами Брюсселя стала справа генерала Анте Готовіни.

Європейський Союз застосував механізм прямої обумовленості, фактично заблокувавши початок офіційних переговорів про членство Хорватії у березні 2005 року через «недостатню співпрацю» з Гаазьким трибуналом. Для хорватського суспільства екстрадиція національного героя міжнародному правосуддю виглядала як акт національного самозречення. Цей складний політичний крок став каталізатором виходу Хорватії з міжнародної ізоляції, засвідчивши готовність підпорядкувати національний наратив стратегічним євроінтеграційним цілям.

Такий зовнішній арбітр як МТКЮ вплинув на очищення радикальної національної еліти всередині країни, з якою Хорватія навряд чи впоралася б сама. Разом із тим змінилося сприйняття суверенітету.

Трансформація Хорватії з об'єкта міжнародного нагляду на повноцінного суб'єкта європейської політики стала можливою завдяки поєднанню зовнішнього тиску та внутрішніх політичних змін. Попри те, що країна була визнана ще у 1992 році, вона перебувала під постійним моніторингом місій ООН та ОБСЄ, а повноваження МТКЮ фактично домінували над національною правовою системою. Такий статус спонукав поміркованих націоналістів (зокрема оновлену партію ХДС після 2003 року) змінити стратегію. Вони дійшли висновку, що лише членство в ЄС дозволить припинити зовнішнє втручання та забезпечити реальний, а не декларативний рівень державного суверенітету.

Цей крок став можливим після завершення епохи ізоляціонізму Ф. Туджмана та значного зсуву в громадській думці. Якщо у 2000–2003 роках вимоги МТКЮ сприймалися як загроза національній пам'яті та блокували реформи, то після внутрішньої консолідації проєвропейських сил у 2003 році зовнішній тиск Брюсселя та Гааги став конструктивним інструментом «санації» політичного поля. У результаті, примирення та виконання міжнародних зобов'язань стали для Хорватії свідомим інструментом подолання постконфліктної ізоляції та остаточного утвердження державної незалежності в межах європейських інституцій.

Досвід Хорватії є фундаментальним для України, оскільки він демонструє механіку трансформації поствоєнного суспільства в межах євроінтеграційного процесу. Одним з ключових висновків є те, що примирення та добросусідство в цьому контексті виступають не емоційними, а **прагматичними інструментами національної безпеки**.

Інструменти:

Зовнішня обумовленість як запобіжник війні пам'яті

Хорватська модель демонструє, що в поствоєнних реаліях внутрішній ресурс для компромісів із сусідами часто є вичерпаним, а будь-які поступки сприймаються як деструкція національної ідентичності. Жорстка обумовленість з боку ЄС дозволяє національним урядам делегувати відповідальність за непопулярні рішення зовнішнім арбітрам. Для України це інструмент переведення історичних суперечок (зокрема з Республікою Польща) з емоційної площини у юридично-правове поле європейських стандартів, де пріоритетом є стратегічна суб'єктність, а не історична образа.

Паралельно з політикою обумовленості, важливою складовою стала інституціалізація добросусідства. Процес вступу Хорватії вимагав імплементації десятків угод про транскордонне співробітництво, що змусило адміністративні апарати колишніх сторін конфлікту перейти до щоденної технічної взаємодії. Для України необхідно вже зараз інтенсифікувати розбудову горизонтальних зв'язків на рівні громад, експертних середовищ та міжурядових комісій, що дозволить замінити мову ворожнечі мовою інституцій, створюючи мережу спільних інтересів, що є тривкішим фундаментом для стабільності, ніж декларативне примирення.

Така міждержавна взаємодія, у свою чергу, стимулює вихід з національного ізоляціонізму. Найважливішим уроком Хорватії є усвідомлення того, що ізоляція від сусідів не гарантує безпеку, але слугує послабленням держави перед міжнародним наглядом. Хорватські націоналісти зрозуміли, що краще мати спільний кордон із Сербією всередині ЄС, де діють правила Шенгену та Брюсселя, аніж мати завісу, яка потребує постійного нагляду ООН та ОБСЄ. Україні це допомагає сформувати бачення майбутнього регіону. Примирення та добросусідство не є еквівалентом любові до ворога, але створенням системи, де агресія стає технічно неможливою та економічно самовбивчою в межах єдиного ринку та безпекового простору. Важливо розглядати умови ЄС щодо добросусідства не як тиск, а як інвестицію в те, аби війна ніколи не повторилася.

Завдяки зміні підходів, примирення стало прагматичним інструментом безпеки для Хорватії. Крихке перемир'я під наглядом міжнародних місій переросло у стабільне добросусідство в межах єдиної інституційної парасольки ЄС. Важливо розглядати умови ЄС щодо добросусідства не як тиск, а як інвестицію у примирення.

Проте, стабільність системи була б неможливою без правосуддя як передумови довіри. Досвід МТКЮ щодо Хорватії продемонстрував, що

безкарність є головним бар'єром для регіональної довіри. Визнання юрисдикції міжнародних трибуналів дозволило Хорватії легітимізувати свій суверенітет і зняти претензії щодо правосуддя переможців. Хорватія пройшла через болісне визнання злочинів окремих своїх бійців. Це дало їй моральне право вимагати того самого від Сербії та закрити юридичні претензії до свого суверенітету.

Для України корисно взяти до уваги досвід співпраці з МТКЮ та міжнародними інституціями як взірець подолання внутрішньої хвилі націоналізму та антиєвропейських настроїв й бажання стати державою-членом попри складнощі у поступках та конфлікт із сусідом, проте для України цей аспект не є релевантним, адже будь-які спроби нав'язати Україні хорватську модель «взаємної вини» є юридично нікчемними та морально неприпустимими, оскільки агресор та жертва агресії перебувають у кардинально різних правових статусах. Визнання універсальності правосуддя є індикатором цивілізованої держави та ключовим елементом розбудови спільного безпекового простору, де довіра ґрунтується на невідворотності покарання за агресію.

У цьому контексті не менш важливо розуміти та розрізняти саму природу конфліктів у обох країнах. Війна в Хорватії значною мірою мала ознаки внутрішнього конфлікту на етнічному підґрунті з потужним зовнішнім втручанням, тоді як Україна переживає повномасштабне вторгнення значно більшої за розміром та ресурсами ядерної держави, що є неспровокованою агресією проти суверенної країни. Це виключає можливість застосування дзеркальних вимог щодо паритетної відповідальності сторін та майже унеможливлює задіяння третьої модеруючої сторони, як це з часом стало можливо у Хорватії.

Євроінтеграція для України це перш за все інвестиція в те, щоб війна ніколи не повторилася. Проте шлях до цього лежить не через симетричні поступки агресору, а через утвердження України як невід'ємної частини європейської правової та безпекової архітектури. Ще одним важливим уроком Хорватії є усвідомлення того, що ізоляція від сусідів не гарантує безпеку, а послаблює державу перед міжнародним наглядом.

Рекомендації для України:

Міжурядові комісії (Кейс Угорщини): Попри складний політичний діалог та періодичне блокування роботи Спільної міжурядової комісії з ініціативи Будапешта, Україні важливо демонструвати незмінну готовність до відновлення її роботи. Проактивна позиція Києва щодо стимулювання економічної, культурної та освітньої співпраці на рівні фахових груп є інструментом деполітизації

суперечливих питань, таких як права національних меншин (спільнот) та переведення їх у площину технічного виконання стандартів Ради Європи.

Інфраструктурна дипломатія (Кейс Румунії): Успішним прикладом є відкриття нових пунктів пропуску та модернізація логістичних коридорів у дельті Дунаю. Спільне управління кордоном та екологічний моніторинг є точками дотику, де спільна економічна вигода переважає над історичними розбіжностями.

Стратегічне партнерство на рівні громад (Кейс Польщі): Пряме співробітництво між українськими та польськими містами-побратимами, що особливо посилилося після 2022 року, є основою для примирення «знизу догори». Спільні проєкти у сферах енергоефективності, муніципального управління та культурної спадщини створюють соціальний запобіжник проти політичних маніпуляцій навколо складних сторінок спільної історії. Особливу увагу слід приділити розвитку культурних регіональних фронтирів, таких як Закарпаття, Буковина та Бесарабія. Завдяки високій концентрації різних національних меншин та конфесій, ці регіони мають бути майданчиками для **прямої транскордонної дипломатії на рівні громад**. Це дозволить перетворити потенційні точки напруги на центри економічної інтеграції, де спільний добробут громади стає сильнішим аргументом, ніж етнічні чи релігійні маніпуляції, які можуть бути нав'язані ззовні.

Експертний діалог та Друга лінія дипломатії: Створення постійних майданчиків для обміну думками між українськими та закордонними аналітичними центрами дозволяє формувати спільне бачення регіональної безпеки, що допомагає розмивати негативні стереотипи та готувати підґрунтя для майбутніх міждержавних рішень. Станом на зараз такі ініціативи вже відбуваються, проте варто розглянути їх поглиблення та швидше приведення до практичного застосування напрацьованих інструментів.

Кейс Північної Македонії

Контекст

Євроінтеграційні прагнення Північної Македонії почалися одразу після здобуття незалежності у 1991 році. У 2001 році Македонія стала першою країною регіону, яка підписала Угоду про стабілізацію та асоціацію (УСА). Це був прорив, що ставив її попереду Хорватії. За рік після подання офіційної заявки на членство в ЄС у 2004, країна вже отримала статус країни-кандидата.

Виклики

Наріжним каменем на євроінтеграційному шляху країни стали питання мови, освіти та ідентичності, які супроводжувалися ветуванням подальших кроків Північної Македонії. Випадок Північної Македонії ілюструє, як двосторонні суперечки щодо ідентичності можуть довгостроково заважати процесу європейської інтеграції та слугувати потужним інструментом політичної обумовленості. Від моменту проголошення незалежності Республіка Македонія опинилася в епіцентрі тривалого етнополітичного конфлікту з Грецією щодо питань національної ідентичності. Суперечка вийшла за межі номінаційного дискурсу, охопивши фундаментальні аспекти культурної спадщини, від права на самоідентифікацію громадян як македонців до використання історичної символіки (зокрема «Вергінської зірки»), топонімів та етнонімів, які Афіни трактували як виключну частину власного історичного надбання. Згодом економічний розвиток та міжнародна суб'єктність Македонії були суттєво підірвані торговельним ембарго з боку Греції. Часткове врегулювання відбулося лише у 1995 році, коли в обмін на зняття блокади країна прийняла тимчасову назву Колишня Югославська Республіка Македонія, що перевело конфлікт у формат тривалих переговорів під егідою ООН, які затягнулися на понад два десятиліття (Fouéré, 2023).

Протягом десятиліть Греція використовувала членство в ЄС та НАТО як інструмент зовнішньополітичного тиску, блокуючи міжнародний статус Скоп'є. Попри виконання технічних критеріїв, тривала ізоляція Північної Македонії призвела до деградації темпів реформ, посилення «втоми від розширення» та зростання суспільного євроскептицизму (Hasić, Džananović, & Ramić Mesihović, 2021). Політична трансформація в обох країнах у 2016 відкрила шлях до інтенсивної дипломатії за посередництва міжнародної спільноти. Вирішальним етапом стала Преспанська угода 2018 року: в обмін на зміну назви держави на «Республіка Північна Македонія». Разом із цим Афіни визнали македонську ідентичність та мову, знявши заперечення щодо євроатлантичної інтеграції. Це дозволило країні вступити до НАТО у березні 2020 року та отримати згоду Ради ЄС на старт переговорів. Незважаючи на прогрес, який принесла угода, ціна такого компромісу вилилася у політичну поляризацію та сплеск націоналізму в обох суспільствах.

На відміну від Преспанської угоди з Грецією, яка базувалася на номінаційних компромісах, конфлікт із Болгарією став найскладнішим викликом для європейської перспективи Північної Македонії. Тут політика обумовленості ЄС зіткнулася з радикально новою прецедентною практикою: включенням суто історичних та лінгвістичних інтерпретацій до офіційних рамок переговорів про вступ.

Щойно вирішилося питання з Грецією, своє право вето в Раді ЄС почала активно використовувати Болгарія. Історичний парадокс відносин із Болгарією полягає в тому, що, ставши першою державою, яка визнала македонську незалежність у 1990-х роках, Софія водночас послідовно заперечувала існування окремої македонської ідентичності та мови, трактуючи їх як похідні від болгарських. Якщо у спорі з Грецією питання ідентичності мали опосередкований характер, то в пост-преспанський період вони трансформувалися у фундаментальний інструмент болгарського політичного тиску, ставши головним бар'єром на шляху євроінтеграції Скоп'є.

У ситуації з Болгарією принципи **добросусідства** були підмінені вимогою ідеологічної капітуляції в питаннях національного етногенезу.

Незважаючи на те, що у 2017 році між країнами було підписано Договір про дружбу, добросусідство та співробітництво, він не став гарантом стабільності. Натомість питання ідентичності було трансформовано на центральний інструмент політичного тиску та внесено до формальних рамок вступу, що підірвало довіру до політики розширення ЄС. Рамкова позиція Болгарії 2019 року фактично розширила стандартні вимоги ЄС суворими двосторонніми умовами, а саме заперечення існування македонської меншини в Болгарії, відмови від терміна «македонська мова» та заміни його на «офіційна мова Республіки Північна Македонія» в офіційних документах ЄС та повної гармонізації македонських освітніх програм із болгарською історичною візією (Hasić et al., 2021).

Цей прецедент **демонструє, як під виглядом євроінтеграції можна легітимізувати** суб'єктивні претензії **окремих держав-членів**, використовуючи зобов'язання країни-кандидата впроваджувати реформи. Вимоги щодо адаптації національного законодавства мають базуватися виключно на загальноєвропейських стандартах, не дозволяючи перетворювати політику обумовленості на механізм задоволення власних історичних або ідеологічних примх за рахунок суверенної ідентичності іншої держави.

Хоча відносини Північної Македонії із Сербією позбавлені гострих територіальних чи етнічних суперечок, кейс Македонської православної церкви (МПЦ) ілюструє існування «прихованої» загрози для політики добросусідства. Попри визнання автокефалії МПЦ Сербською православною церквою (СПЦ) у 2022 році, неповне закріплення цього статусу у православному світі залишає простір для політичних маніпуляцій та інструменталізації у майбутньому. У контексті **політики обумовленості**, потенційний вступ Сербії до ЄС раніше за Північну Македонію може перетворити канонічні питання на новий важіль впливу, подібний до болгарського чи грецького сценаріїв.

Інструменти

Гарною практикою стало **створення спільних комісій** з історичних та освітніх питань із Болгарією. Це було спробою деполітизувати історію, доручивши науковцям знайти спільні точки дотику у підручниках та трактуваннях подій. Створена в межах Угоди 2017 року спільна історична комісія, попри початкову неефективність, згодом напрацювала низку практичних рекомендацій щодо гармонізації освітніх просторів обох країн. Зокрема було розроблено пропозиції щодо змін у підручниках з історії, впровадження термінологічної точності, визначено протоколи спільного вшанування та інтерпретації постатей спільної історії та встановлено вимоги щодо використання історичних карт та термінів виключно відповідно до конкретного історичного контексту (Euractiv, 2022).

Інструмент виявився двобічним. З одного боку, це формальна відповідь на вимоги ЄС щодо добросусідства. З іншого - робота комісій часто блокується, коли наукові висновки суперечать національним міфам однієї зі сторін (Fouéré, 2023).

Ідентично вразливі поступки Північної Македонії продемонстрували **конституційну адаптацію як вищий прояв компромісу**. Цей радикальний інструмент, застосований у відносинах із Грецією та Болгарією, демонструє абсолютну готовність держави до виконання умов **політики обумовленості** ЄС.

Однак разом із цим, Північна Македонія уповільнила поступки завдяки активізації опозиції. Станом на сьогодні **Північна Македонія не виконала** вимогу внести болгарську меншину до преамбули Конституції як державотворчий народ, що наразі є головною причиною того, що її переговорний процес із ЄС фактично заморожений. Північна Македонія має внести зміни до преамбули Конституції, щоб офіційно згадати болгар як один із народів, що живуть у країні та беруть участь у її розбудові. Уряд країни офіційно схвалив текст поправок, проте для їхнього остаточного ухвалення потрібна **конституційна більшість** у парламенті (2/3 голосів). Опозиційні сили (зокрема партія ВМРО-ДПМНЕ) категорично блокують це рішення, вважаючи його «болгарським диктатом» та приниженням національної гідності. Вони наполягають на тому, що такі поступки не гарантують відсутність нових вето від Болгарії у майбутньому. Оскільки зміни не проголосовані, країна не може відкрити перший блок переговорних глав із ЄС (Кластер про основи), хоча технічний скринінг законодавства вже завершено. Це класичний приклад того, як інструмент конституційних змін стає заручником внутрішньополітичної боротьби та недовіри до сусіда. Для України це урок про те, що внесення питань ідентичності до Конституції під тиском ззовні може призвести до тривалого політичного паралічу.

Практикою з частковою успішністю стало **залучення третьої сторони. З одного боку це посприяло** перетворенню двосторонніх претензій на багатосторонні зобов'язання: суперечки сприймалися як зовнішні щодо процесу вступу, та ЄС виступав лише як майданчик або фасилітатор, закликаючи сторони самостійно знайти рішення. Однак якщо раніше конфлікт був справою двох країн, із появою медіатора він став частиною офіційних вимог Брюсселя. Дипломатичний план був спрямований на розблокування переговорів про вступ Північної Македонії через врегулювання історичних та мовних суперечок з Болгарією.

З іншого боку, це продемонструвало втілення нереалістичних вимог та легітимізацію асиметрії влади. Вимога щодо конституційного визнання болгарської меншини, при тому що вона становила 0,2% від населення Північної Македонії, ніколи не була ймовірною для реалізації. Ситуація ускладнилася у 2024 році, коли опозиційна партія ВМРО-ДПМНЕ, пообіцявши не підтримувати такі вимоги, здобула майже повну парламентську перевагу, фактично заблокувавши перспективу отримання необхідної підтримки для реалізації положень французької пропозиції у найближчій перспективі.

Переговорний процес продемонстрував, яким чином асиметрія може трансформуватися у механізм політичного тиску. Право вето Болгарії дало їй змогу домогтися значних поступок. У результаті Північна Македонія опинилася перед вибором між прийняттям вимог, що стосуються питань ідентичності, або збереженням блокування переговорного процесу на невизначений час. Французьке посередництво не змогло врівноважити цю асиметрію, а фактично інституціоналізувало її, перетворивши відповідні вимоги на формалізовану умову ЄС і тим самим посиливши переговорні позиції Болгарії. Кейс Північної Македонії став небезпечним прецедентом відходу від об'єктивних норм ЄС. На відміну від досвіду Хорватії чи Косова, тут вперше в історії розширення ідентичнісні та історичні претензії стали частиною офіційного *acquis*, замінивши загальноєвропейські стандарти суб'єктивними національними інтерпретаціями. Розмитість формулювань щодо «змін у підручниках» чи «мови ворожнечі» залишила право оцінки реформ на розсуд Болгарії. Це створило систему «вічного вето», де кожен крок кандидата може бути заблокований через суб'єктивне незадоволення члена ЄС (Fouéré, 2023). Таким чином, Французька пропозиція легітимізувала націоналістичні вимоги Болгарії, що раніше вважалося неприпустимим у праві ЄС.

Рекомендації для України:

Македонський сценарій чітко ілюструє ризики, коли держави-члени використовують інструменти ЄС для вирішення внутрішніх ідеологічних завдань.

Болгарія успішно використала своє положення для нав'язування власної історичної візії, легітимізувавши її через Брюссель. **Аналогічну стратегію демонструє Угорщина**, яка використовує вето на відкриття переговорних кластерів для тиску в питаннях прав меншин та освітнього законодавства.

Для України, це означає, що **шлях до ЄС перестає бути лише технічним процесом реформ**. Він перетворюється на простір політичного шантажу, де окремі члени Союзу, користуючись правом вето, можуть вимагати поступок, що стосуються суверенної національної ідентичності. Це створює загрозу, коли кожна наступна угода лише заохочує нові претензії, підриваючи саму ідею європейської солідарності та обумовленості.

Частково Угорщина діє за болгарським сценарієм Північної Македонії, використовуючи **асиметрію влади** (тобто статус члена ЄС проти кандидата), аби вимагати поступок, які не передбачені Копенгагенськими критеріями або вимогами для членства.

Враховуючи досвід Північної Македонії та специфіку поведінки Угорщини в межах політики розширення ЄС, Україні варто застосувати превентивну стратегію, щоб не допустити перетворення питань ідентичності на формальні критерії вступу. Україна має наполягати на тому, що переговорний процес базується виключно на *acquis communautaire* (праві ЄС) та Копенгагенських критеріях. У діалозі з Єврокомісією слід блокувати будь-які спроби внести до Переговорної рамки пункти, що стосуються інтерпретації історії чи національного етногенезу. Також потрібно чітко артикулювати питання ідентичності, яка є сферою національного суверенітету, а не частиною спільного права ЄС.

Македонський досвід показує, що конституційні зміни під тиском сусідів не гарантують вступу, але створюють внутрішню дестабілізацію. Україні варто уникати зобов'язань щодо внесення змін до Конституції України для задоволення вимог конкретної держави-члена. Будь-які зміни мають відбуватися лише за ініціативою України та базуватися на рішеннях українських судів або відповідності загальноєвропейським конвенціям.

Стратегічним інструментом нейтралізації ідентичного тиску має стати перенесення суперечок із двостороннього рівня (Україна — Угорщина) у площину багатостороннього експертного контролю. Використання висновків Венеційської комісії та Ради Європи дозволяє Україні змінити статус вимог Будапешта. Будь-які претензії Угорщини, що виходять за межі цих рекомендацій, автоматично кваліфікуються не як захист прав, а як суб'єктивний політичний тиск, що суперечить загальноєвропейським нормам. Посилання на вже імплементовані

рекомендації може допомогти створити юридично фіксовану червону лінію. Це позбавить Угорщину можливості нескінченно розширювати перелік претензій у межах **політики обумовленості**, оскільки Україна апелює до завершеного циклу виконання стандартів. Цей підхід дозволяє перевести дискусію з емоційного поля історичної справедливості у технічну площину **відповідності критеріям (compliance control)**.

Досвід Північної Македонії засвідчив, що залучення зовнішніх гравців (як-от США чи великих держав ЄС) не завжди гарантує нейтралітет, оскільки їхня політика часто продиктована внутрішніми інтересами або ширшими геополітичними розрахунками. Для України цей ризик стає дедалі актуальнішим через ідеологічну близькість окремих політичних еліт у США та Угорщині. Такі держави мають виступати не просто фасилітаторами діалогу, а **консолідаторами європейської солідарності**. Їхня роль — змістити акцент із двосторонніх претензій Угорщини на захист фундаментальних принципів ЄС. Запобігання приватизації вступу України важливе для того, аби не допустити ситуації, коли процес вступу України стає заручником двосторонньої динаміки Будапешт — Київ. Залучення нейтральної третьої сторони дозволяє **глобалізувати опір угорському вето**, роблячи його проблемою не України, а всього Європейського Союзу та його інституційної спроможності.

Історичні та мовні розбіжності є потенційним каменем спотикання у відносинах двох держав у процесі євроінтеграції. Для уточнення розбіжностей у спірних питаннях варто створити спільні комісії. Однак їхня робота та висновки не повинні бути юридичною умовою (benchmark) для відкриття чи закриття переговорних кластерів, а виключно залишатися в межах наукових консультацій.

Кейс Сербії

Контекст

На початку 90-х років Сербія опинилася в пастці дезінтеграційних воєн, що визначило її подальший шлях як боротьбу між європейським вибором та спадщиною мілошевицького режиму. Кінець 1980-х та початок 1990-х років для Сербії стали періодом «анти-Фукуями». Поки Варшавський блок колапсував у бік демократизації, Сербія під керівництвом Слободана Мілошевича обрала шлях етнонаціональної мобілізації та збереження авторитарного контролю.

Реальний шлях Сербії до ЄС розпочався з падіння режиму Мілошевича у жовтні 2000 року. Це був момент демократичного прориву, який відкрив шлях до визнання

Сербії потенційним кандидатом. Саме тоді було закладено фундамент політики обумовленості спеціально для Західних Балкан. ЄС зрозумів, що стандартних критеріїв недостатньо — для цього регіону потрібно було додати вимоги щодо регіональної співпраці та подолання наслідків воєнних злочинів (European Commission, n.d.). Особливістю кейсу Сербії є те, що її євроінтеграція від самого початку була **сек'юритизована**.

Виклики

Ключовою подією став розпад СФРЮ та подальші Балканські війни. Це призвело до міжнародної ізоляції, економічних санкцій та, зрештою, бомбардувань НАТО у 1999 році. Як наслідок, Сербія втратила ціле десятиліття, протягом якого інші країни-кандидати вже займалися впровадженням реформ. Питання кордонів, державної ідентичності (відносини з Чорногорією до 2006 року) та видача військових злочинців стали пререквізитами, що випередили навіть економічні реформи. Шлях Сербії був визначений двома фундаментальними факторами: **постконфліктною деконструкцією та невизначеністю щодо кордонів**.

Специфічним викликом став територіальний суверенітет у контексті Косова. Виокремлення цього питання в окрему переговорну **Главу 35** фактично перетворило її на «суперглаву». Технічний прогрес у реформах опинився в заручниках нормалізації відносин із Приштиною (European Western Balkans, 2021).

Окремим пластом була історична травма у відносинах із Угорщиною, обтяжена злочинами у Воєводині (1941–1945). Фундаментом взаємних образ стали «Райд» у Нові-Саді у січні 1942 року, де угорськими військами було страчено близько 4000 цивільних (Golubović, 1991), та кампанія відплати 1944–1945 років сербськими партизанами (Cseres, 1991). Оцінки кількості жертв останньої суттєво різняться: від 11–12 тисяч за даними офіційних комісій до 40 тисяч за окремими оцінками дослідників (Gyurkovics, 2024).

Інструменти

Деполітизація та наукова верифікація минулого

Вдалим інструментом подолання історичних травм став кейс сербсько-угорського примирення. Першочерговим кроком стала інституціоналізація минулого через створення у 2010 році Спільного академічного комітету (Gyurkovics, 2024). Завданням групи експертів було дослідити спірні моменти, що дозволило делегувати завдання історикам та вивести обговорення трагедій із площини емоційних маніпуляцій у площину доведених цифр та діалогу.

Сербсько-угорський досвід доводить, що примирення в поствоєнних суспільствах неможливе без подібної «інвентаризації» фактів (Golubović, 1991; Cseres, 1991), яка нейтралізувала використання минулого як інструменту політичних маніпуляцій.

Юридичне очищення та інституційна нормалізація

Паралельно із науковим діалогом відбувався юридичний вихід із парадигми колективної провини. Хоча символічна декларація була прийнята у 2013 році, указ про скасування колективної провини для трьох конкретних поселень (Чуруг, Жабаль, Мошорин) був виданий у листопаді 2014 року. Це демонструє, що юридичне очищення є тривалим процесом, який вимагає політичної витримки.

Важливим кроком також стало створення Національних рад національних меншин (Закон 2009 року). Це дозволило змінити парадигму сприйняття прав меншин із загрози сепаратизму на об'єкт адміністративного управління. Забезпечення **культурної суб'єктності** угорської громади Воєводини через право на самоврядування у сферах освіти, мови та медіа зняло напругу, не порушуючи при цьому територіальну цілісність держави.

Прагматична Realpolitik та інфраструктурне зшивання (будування мостів)

Примирення в сербському кейсі не було еквівалентом раптової любові до ворога, а стало продуктом далекоглядної Realpolitik, від кулуарних пактів лідерів (2009) до переходу від спільного болю до спільних перемог. Сторони почали використовувати історію для формування позитивної спільної ідентичності: спільне вшанування річниці Битви під Зентою (2017) та встановлення пам'ятника Яношу Гуняді у Земуні (2019).

Прагматичний вимір був підкріплений фізичним відкриттям кордонів: з 2013 по 2019 роки було відкрито чотири нові автомобільні КПП та проведено модернізацію залізниці (Gyurkovics, 2024). Це зробило примирення відчутним для пересічних громадян, а не лише для політиків. Угода 2009 року демонструє, що така домовленість часто готується «в кулуарах», що зрештою дозволило трансформувати Угорщину в найбільш палкого лобіста Сербії в ЄС. Це вчить Україну, що найтривкішим фундаментом стабільності є мережа спільних економічних інтересів, де агресія стає технічно складною та економічно самовбивчою.

Зовнішня обумовленість та стратегія малих перемог

На відміну від класичних критеріїв, для Сербії було впроваджено інструменти, які прямо пов'язували прогрес із подоланням наслідків війни. Співпраця з МТКЮ була найжорсткішим інструментом обумовленості. Проте у сербському кейсі

спостерігалася прагматична інструменталізація вимог ЄС: видача підозрюваних мала трансакційний характер (розмінна монета для преференцій у Брюсселі), при цьому внутрішній історичний наратив залишався недоторканим.

Важливим соціальним запобіжником виступила візова лібералізація (2009). В умовах затяжних територіальних спорів (Косово) та виснажливих торгів, надання громадянам відчутних змін задовго до фінального вступу діє як психологічний якір (Balkan Insight, 2010). Це допомагає зберегти європейську візію суспільства, навіть коли велика мета здається далекою чи недосяжною.

Наслідки

Аналіз сербського кейсу демонструє дихотомію результатів. З одного боку, примирення з Угорщиною стало взірцем успішної трансформації конфліктної пам'яті на дієвий інструмент Realpolitik**,** що дозволило нейтралізувати ідентитарне вето Будапешта та перетворити історичного ворога на головного союзника. Воєводина перетворилася зі зони потенційної етнічної напруги на стабільний багатокультурний регіон.

З іншого боку, інституціоналізація територіального спору через Главу 35 призвела до стратегічного глухого кута. Спроба ЄС вирішити питання статусу Косова через механізм бюрократичної обумовленості створила пастку очікування. Досі, технічна готовність Сербії до членства в інших секторах девальвується через неможливість розв'язати питання територіального суверенітету, що призводить до зростання євроскептицизму та втоми суспільства від нескінченного вступу (BTI Project, 2026).

Рекомендації для України

Досвід Сербії періоду 2010-х років у певних аспектах корелює зі становищем України 2024–2026 років. Для Брюсселя обидва кейси виходять за межі стандартного розширення і розглядаються як безпекові виклики, які Євросоюз намагається врегулювати через інструменти жорсткої політичної обумовленості. У обох випадках європейська інтеграція виступає не лише як процес економічних реформ, а в першу чергу як механізм стабілізації регіону, де питання кордонів, історичної пам'яті та прав національних меншин є критичними точками вразливості. Аналіз сербських помилок та успіхів дозволяє Україні сформувати власну стратегію адаптації, уникаючи пасток тривалої стагнації.

Десек'юритизація через культурну суб'єктність (кейс Закарпаття та Буковини). Україні варто розглядати модель Національних рад як запобіжник від зовнішніх маніпуляцій правами національних меншин. Забезпечення культурної суб'єктності через надання розширених прав у сфері культури та освіти без

територіальної автономії дозволяє **підтримувати прямий зв'язок із громадами на місцях, водночас технічно виконуючи вимоги Брюсселя та рекомендації Венеційської комісії.** Такий підхід дає змогу вийти із парадигми пастки вето, де євроінтеграція залежить від політичної волі сусідньої держави. Це дозволяє нейтралізувати претензії сусідніх держав (зокрема риторику Угорщини щодо захисту представників угорської національної меншини, перетворюючи її на інструмент політичної гри), зберігаючи унітарність, та переводить питання з площини геополітичного шантажу Будапешта у площину **прагматичної адміністративної взаємодії з громадами**, позбавляючи зовнішніх гравців монополії на представництво інтересів меншин.

Антиприклад Косовської моделі або ризик замороженого суверенітету. Головним уроком для України є неприпустимість виокремлення питання територіальної цілісності в особливу главу переговорів. Шлях до ЄС не може бути предметом торгів щодо статусу **тимчасово окупованих територій чи Криму**. Україна має наполягати, що відновлення міжнародного права є передумовою безпеки всієї Європи, а не технічною умовою нормалізації відносин з агресором, яку можна моніторити десятиліттями, тримаючи країну в передпокої ЄС.

Економічне зшивання як фундамент довіри (кейс польських кордонів) Рекомендовано інтенсифікувати спільні інфраструктурні проєкти з сусідами ще до набуття членства. Як показує досвід, **блокування кордонів польськими перевізниками чи фермерами** демонструє слабкість горизонтальних зв'язків. Розбудова спільних логістичних хабів, модернізація КПП та енергомереж робить політичне блокування вступу дорожчим і економічно невигідним для самих сусідів, оскільки їхній бізнес стає частиною спільного ланцюга доданої вартості.

Інструменталізація малих перемог як запобіжник євроскептицизму Для запобігання **соціально-психологічній ерозії** та вигоранню суспільства в умовах довготривалих реформ і війни, необхідно імплементувати стратегію **проміжних інкрементальних нагород**. Успішні кейси («транспортний безвіз», цифровий роумінг) виконують роль **компенсаторних стимулів**, які зміцнюють суспільну резильєнтність та дозволяють утримувати стратегічний фокус на євроінтеграційному курсі. Це створює відчуття незворотності процесу та підтримує високий рівень легітимності реформ навіть у періоди **дипломатичної стагнації** чи віддаленості фінальних термінів вступу.

Деідеологізація історичного діалогу (кейс Волинської трагедії) Створення спільних академічних комісій (зокрема з Польщею) за зразком сербсько-угорського комітету 2010 року є необхідним для інвентаризації фактів щодо **Волинської трагедії чи операції «Вісла»**. Виведення цих питань із площини виборчих

технологій та емоційних лозунгів у площину наукової верифікації дозволить сформувати імунітет проти історичного вето сусідів, яке часто стає бар'єром для політичної інтеграції.

Кейс Боснії і Герцеговини

Контекст

Боснія і Герцеговина є найбільш складним прикладом постконфліктної трансформації на Західних Балканах. Її сучасна державність базується на Дейтонській мирній угоді 1995 року, яка змогла зупинити війну, але сконструювала одну з найскладніших у світі систем управління. БіГ фактично є децентралізованою федерацією, що складається з двох одиниць (Федерації БіГ та Республіки Сербської) та особливого округу Брчко.

Шлях країни до ЄС розпочався з Салонікського саміту 2003 року, проте реальна динаміка з'явилася лише у 2022 році з отриманням статусу кандидата та рішенням про відкриття переговорів у березні 2024 року. Особливістю кейсу БіГ є те, що євроінтеграція тут розглядається Брюсселем як **екзистенційний безпековий проєкт** (European Commission, 2024). Це єдина країна регіону, де державні інституції настільки фрагментовані, що процес вступу до ЄС стає фактично єдиним інструментом, який тримає країну в межах спільного правового поля. БіГ демонструє ситуацію, де зовнішній суверенітет випереджає внутрішню консолідацію еліт (BTI Project 2026).

Виклики

Фундаментальним викликом для БіГ стала необхідність конвертації колишніх адміністративних меж між республіками Югославії (встановлених ще у 1940-х роках принципами АВНОЙ) у міжнародно визнані державні кордони. На відміну від інших держав-наступниць СФРЮ, Боснія і Герцеговина на момент здобуття незалежності не мала чітко зафіксованих ліній розмежування (Klemenčić, 1999/2000), що змусило її вибудовувати територіальну суб'єктність з нуля через двосторонні угоди. Наразі лише кордон із Чорногорією є повністю врегульованим.

Ситуація з Сербією та Хорватією залишається у стані «замороженої демаркації». З Сербією ключовий конфлікт зосереджений навколо енергетичних активів на річці Дрина (ГЕС «Зворник» та «Баїна Башта»), де Белград пропонує змінити лінію кордону на користь своєї інфраструктури, що сприймається в Сараєво як зазіхання на суверенітет. З Хорватією проблема полягає у браку ратифікації угоди

1999 року; попри те, що вона де-факто застосовується, 5% спірних територій (зокрема острови Малі та Великий Шкой) залишаються інструментом політичної мобілізації. Для процесу євроінтеграції це створює критичний ризик, оскільки ЄС уникає імпорту двосторонніх територіальних спорів усередину Союзу (Fouéré, 2023).

Конфлікт ідентичностей та суперечність правових парадигм (або м'яка анексія ідентичності) (кейс «Сейдіч-Фінці») Специфічним викликом для БіГ є необхідність узгодження Дейтонської архітектури (яка базується на колективних правах трьох народів) із правовими стандартами ЄС, що фокусуються на індивідуальних правах громадян. Ключовою точкою напруги залишається виконання рішення ЄСПЛ у справі «Сейдіч-Фінці проти БіГ» (2009). Суд визнав дискримінаційним те, що громадяни, які не ідентифікують себе як серби, хорвати чи босняки (наприклад, євреї чи роми), позбавлені права балотуватися до вищих органів влади (European Court of Human Rights, 2009).

Контекст цього виклику обтяжується транскордонною політичною інженерією з боку Хорватії та Сербії. Хорватія активно використовує європейські майданчики для лобіювання змін до виборчого законодавства БіГ (Government of Croatia, 2018), виступаючи захисником прав боснійських хорватів. Це створює ситуацію, де внутрішні конституційні реформи в Боснії стають об'єктом зовнішнього впливу сусідніх держав, що розцінюється Брюсселем як втручання, яке заважає формуванню єдиної політичної нації (Office of the High Representative, 2025).

Додатково, почасти національна ідентичність використовується як димова завіса для глибинних політичних проблем (Marushevska, 2026). Етнократична модель управління в БіГ призвела до інституціалізації корупції. Політичні еліти використовують етнічну поляризацію як механізм уникнення відповідальності, коли будь-яка спроба запровадити прозорість або верховенство права маркується як загроза національним інтересам того чи іншого народу. Так, євроінтеграційні реформи блокуються не через технічну складність, а через небажання еліт втрачати контроль над ресурсами, що прихований за риторикою захисту ідентичності.

Спадщина конфлікту та інституціалізоване заперечення минулого На відміну від Сербії, де примирення з Угорщиною відбулося через наукову деполітизацію, у БіГ спадщина війни залишається активним політичним інструментом. Ключовим викликом є відсутність регіонального консенсусу щодо юридичних фактів війни, зокрема геноциду в Сребрениці. Постійне заперечення судово встановлених фактів на рівні окремих ентитетів (зокрема Республіки Сербської) та прославляння

засуджених воєнних злочинців прямо підриває європейську перспективу регіону (Office of the High Representative, 2024).

Крім того, викликом є «правовий імунітет» для підозрюваних через зловживання інститутом подвійного громадянства. Через відсутність ефективних механізмів екстрадиції між БіГ, Сербією та Хорватією, обвинувачені часто уникають правосуддя, що блокує роботу національних судових органів та поглиблює недовіру між постраждалими громадами (BIRN, 2023). Європейська Комісія у своєму звіті підкреслює, що без вирішення питання зниклих безвісти та подолання культури безкарності, інтеграція БіГ залишатиметься заручником минулого (European Commission, 2024).

Реформа оборони як модель функціональної інтеграції є одним із найбільш важливих та дієвих інструментів подолання спадщини конфлікту. Створення єдиних Збройних сил 2005 року було радикальною реформою, що передбачала злиття трьох етнічних армій, які десятиліттям раніше вели запеклу війну одна проти одної. Інструмент демонструє, що функціональна співпраця здатна випереджати політичне примирення (Dudley, 2020).

Аналіз боснійського кейсу демонструє кризу моделі стабілізації через фрагментацію. Хоча архітектура Дейтона зупинила війну, вона фактично заморозила можливість перемир'я та зробила суспільство ще більш роз'єднаним. На цьому підгрунті євроінтеграція перетворилася на інструмент імітації реформ. За цих умов спостерігалася деградація класичної моделі обумовленості, де ЄС був змушений пріоритезувати короткострокову безпекову стабілізацію над технічною якістю реформ. Це створило прецедент авансового надання інтеграційних стимулів без фактичного виконання Копенгагенських критеріїв. Інституціалізація етнічних квот призвела до стратегічного паралічу та перетворила БіГ на майданчик для транскордонної політичної інженерії сусідів, які втручаються у суверенітет країни під виглядом захисту співвітчизників. Наслідком став не лише інституційний застій, а й демографічний колапс. Відтік мізків (brain drain) став формою індивідуальної євроінтеграції громадян, які не бачать перспективи у державі, де корупція маскується під захист національних інтересів, а діти навчаються за різними підручниками історії (Marushevska, 2026).

Рекомендації для України

Пріоритет індивідуальних прав над колективними (Кейс Закарпаття). Боснія застрягла у глухому куті, бо дала етносам право вето на державні рішення. Для України це урок для того аби не надавати жодних поступок Угорщині або іншій державі щодо надання особливих прав чи політичної суб'єктності чи національним

меншинам. Будь-яка спроба створити етнічний виборчий округ чи дати право вето на базі мови/національності є шляхом до паралічу. Боснійський досвід демонструє, що прийняття мирних рішень під зовнішнім тиском у стані безвиході призводить до закріплення деструктивних та невигідних норм на конституційному рівні. Надання етнічним групам права вето в обмін на мир фактично позбавило БіГ внутрішнього суверенітету. Україна має категорично відкидати будь-які вимоги щодо надання особливих статусів чи політичних преференцій на основі етнічної ідентичності. Модель, де політичні права залежать від національності, є дискримінаційною та веде до глухого кута, який може паралізувати рух на десятиліття.

Технічна демаркація та деполітизація критичної інфраструктури Невирішені прикордонні питання (як-от спори БіГ із Сербією щодо ГЕС на річці Дрина) перетворюють інфраструктурні об'єкти на інструменти постійного шантажу. Україні варто завершити юридичне та технічне оформлення кордонів і логістичних вузлів до фінальної стадії вступу в ЄС. Будь-які сірі зони в управлінні митницею, портами чи ГТС стануть важелями тиску для сусідніх держав, що наразі демонструють блокади на кордонах.

Мінімізація геополітичної обумовленості на користь інституційної відповідності. Кейс Боснії і Герцеговини демонструє ризики «де-технізації» процесу вступу, коли стратегічна значущість країни підміняє собою фактичне виконання Копенгагенських критеріїв. Пріоритезація безпекового менеджменту над системними реформами створює ситуацію, за якої країна отримує статусний прогрес без реальної інституційної трансформації.

Запобігання інституційній сегрегації через освітній суверенітет (Кейс Закарпаття) Боснійський антиприклад у сфері освіти демонструє, як втрата державного контролю над змістом освіти веде до ментальної фрагментації суспільства. В БіГ повна автономія ентитетів у питаннях освіти перетворила школи на інструменти виховання лояльності до зовнішніх центрів впливу, а не до власної держави. Сучасна політика Угорщини щодо Закарпаття, яка подекуди виходить за межі культурної підтримки меншини і переростає у створення паралельної освітньої вертикалі (фінансування, підручники, кадри), несе ризик інституційної сегрегації. На відміну від європейських моделей інтегративної освіти, де вивчення мови меншини інтегроване в державну систему, боснійський сценарій загрожує появою цілих поколінь, які професійно та ментально ізольовані від українського простору. Таким чином Україна має наполягати на монополії державного освітнього стандарту як на засобі забезпечення соціальної мобільності громадян. Це спосіб запобігти вже розпочатій трансформації етнічних громад у закриті

анклави, що в майбутньому можуть бути використані сусідами для легітимізації політики м'якої анексії або територіальних претензій.

Кейс Албанії

На відміну від раніше розглянутих країн Західних Балкан, Албанія є єдиною країною регіону, чия ідентичність та державність не були сформовані в межах югославського федералізму. Албанський кейс це історія про подолання наслідків тотальної самоізоляції та інституційної деструкції. Країна не мала досвіду міжетнічних конфліктів на своїй території, що значно відрізняє її від Боснії чи Сербії, проте вона розпочинала шлях до ЄС зі значно нижчим рівнем адміністративної спроможності. Також у порівнянні своїми сусідами Албанія демонструє зовнішньополітичну лінійність, не маючи конфліктів щодо назви чи мови.

Сьогодні Тирана виступає як найбільш прогнозований євроатлантичний партнер у регіоні, є членом НАТО з 2009 року. На відміну від Сербії, яка балансує між Сходом і Заходом, та Боснії, яка перебуває у стані внутрішнього паралічу, Албанія демонструє значну відповідність безпековій політиці ЄС.

Виклики

Фундаментальним викликом для Албанії став спадок режиму Енвера Ходжі, найбільш ізольованої комуністичної диктатури в Європі. На відміну від країн екс-Югославії, Албанія у 1990-х роках розпочинала перехід в умовах повної відсутності інституційної пам'яті про ринкову економіку чи демократичні процедури. Країна пережила економічний та безпековий колапс у 1997 році, спровокований крахом фінансових пірамід, що призвело до фактичного розпаду державних структур (Jarvis, 2000). Ця подія визначила шлях Албанії як шлях інституційної відбудови з нуля під міжнародним моніторингом.

Специфічним викликом стала тотальна корумпованість судової системи, що призвело до запровадження у 2016 році безпрецедентного процесу «веттингу» (judicial vetting). Суть проблеми полягала у необхідності перевірки понад 800 суддів і прокурорів на предмет легальності статків та зв'язків із криміналом. Як наслідок, понад 60% перевірених магістратів було звільнено, що спричинило тривалий інституційний вакуум. Конституційний суд країни залишався нефункціональним протягом майже двох років (European Commission, 2020).

Окремим різновидом викликів є боротьба з організованою злочинністю та трансформація наркодержави. Через слабкість інститутів Албанія стала ключовим транзитним вузлом для наркотрафіку, що утворило загрозу зрощення кримінальних еліт із політичними структурами (Global Initiative Against Transnational Organized Crime, 2020). Політична культура країни характеризується екстремальною поляризацією та регулярними бойкотами парламенту з боку опозиції, що змушує ЄС використовувати механізми прямого посередництва для подолання криз (Krasniqi et al., 2022).

Велика частка викликів, що потребують примирення та злагодження, зосереджена у відносинах Албанії з Грецією. Ця ситуація є доволі унікальною. З одного боку, вона демонструє, як невирішені конфлікти 80-річної давнини можуть блокувати сучасні інтеграційні процеси, а з іншого створює можливість для формування нових стандартів європейського арбітражу. Грецький фактор є визначальним, оскільки він поєднує в собі територіальні, ресурсні та ідентитарні суперечки, де будь-який технічний прогрес у реформах Тирани може бути знецінений політичним вето Афін.

Прикордонні та морські суперечки

Невирішеність морських меж залишається критичним викликом для суверенітету та розподілу енергоресурсів Албанії. Попри наявність технічних домовленостей з Італією та Чорногорією (United Nations, 2002), ключовим дестабілізуючим фактором є суперечка з Грецією щодо Іонічного моря. Анулювання угоди 2009 року Конституційним судом Албанії заморозило процес на десятиліття (Bushati, 2023). Поточна домовленість про передачу спору до Міжнародного суду ООН свідчить про спробу деполітизації конфлікту, проте відсутність реального процесуального прогресу зберігає напруженість у двосторонніх відносинах (Németh, 2022).

Питання чамів. Травма вигнання та пам’ять

Чамські албанці були виселені з Греції в 1944–45 роках за звинуваченнями у колабораціонізмі з нацистами. Греція вважає питання закритим і відкидає термін «чами» як такий. В Албанії ж нащадки цих людей є потужним електоральним блоком, який вимагає повернення майна (Cela et al., 2018). Це є питання історичної справедливості. Для Албанії це про права людини та компенсацію; для Греції ж про недоторканність кордонів та результатів Другої світової війни. Без визнання цієї трагедії, або хоча б діалогу про неї, між народами залишається прірва взаємних образ, яку легко експлуатують націоналісти.

Криза ідентичності та статус національних меншин

Неврегульованість кордонів тісно переплітається з глибинною кризою ідентичностей та юридичними анахронізмами, такими як формальне перебування Албанії та Греції у стані війни з 1940 року (Ruci & Bali, 2023). Хоча на адміністративному рівні ступінь ворожості було пом'якшено, відсутність фінального скасування закону грецьким парламентом створює токсичне правове поле, що блокує повну нормалізацію відносин (Koçi, 2018). Додатково напруженість посилюється питанням чамів, які є виселеною албанською меншиною, де вимоги реституції майна зіштовхуються з відмовою Афін визнавати це політичною проблемою (Cela et al., 2018). З іншого боку, права грецької меншини в Албанії, зокрема щодо власності та політичного представництва, регулярно стають приводом для дипломатичних криз. Показовою стала «справа Фредді Беллері», коли арешт представника грецької меншини за підкуп виборців призвів до загрози грецького вето на шляху Албанії до ЄС, демонструючи вразливість добросусідства до локальних етнополітичних конфліктів.

Меморіальна політика

Важливою та болісною темою для грецьких родин залишається ексгумація тіл грецьких солдатів на території Албанії. Процес іде повільно та супроводжується спорами про те, наскільки великими мають бути грецькі військові цвинтарі на албанській землі (Koleka, 2018). Конфліктним залишається процес ексгумації та поховання грецьких солдатів на албанській території, який було офіційно розпочато лише у 2018 році. Постійні суперечки щодо юрисдикції, місць поховань та процедур ідентифікації демонструють те, що меморіальна політика досі не стала інструментом примирення, але залишається засобом політичного тиску.

Рекомендації для України

Радикальне очищення системи як запобіжник зовнішньому шантажу. Албанський процес веттингу довів, що лише повна деконструкція старої судової касти дає державі моральне та юридичне право відкидати звинувачення у політичних переслідуваннях. Для України це означає, що будь-які претензії сусідніх держав (наприклад, Угорщини щодо утисків через судові справи проти окремих діячів) мають нівелюватися через стійку репутацію української судової системи. Інструменталізація європейських стандартів сусідами стає неможливою, коли інституції кандидата мають високу довіру Брюсселя. Україна повинна завершити реформування правосуддя із залученням міжнародного компонента, щоб позбавити сусідів можливості маркувати антикорупційні заходи як етнічний тиск.

Превентивна ліквідація юридичних рудиментів минулого (кейс Волинської трагедії). Існування грецького закону про війну 1940 року та невирішеність питання чамів доводять, що навіть за умови стратегічного партнерства в межах НАТО, неврегульованість подій 80-річної давнини може бути реанімована як інструмент блокування вступу до ЄС. Для України це необхідність остаточного юридичної та політичного переобліку відносин із Польщею щодо Волинської трагедії. Україні варто ініціювати створення постійного правового механізму, який би сприяв виведенню історичної суперечки за межі політичного поля, закріпивши їх як питання наукового та гуманітарного діалогу.

Досвід Албанії є критично важливим для України, оскільки він демонструє тихий сценарій блокування євроінтеграції. Якщо балканські країни борються з наслідками гарячих війн, то Албанія стикається з тим, що її шлях до ЄС гальмують старі юридичні акти, майнові претензії та інструменталізація прав меншин сусідами. Додатково, албанський досвід вчить проактивності. Замість того, аби чекати претензій від сусідів, варто ініціювати розв'язання сплячих конфліктів. Головним інструментом є переведення суперечки з емоційної площини у інституційну та юридичну, особливо якщо вони стосуються емоційно чутливих травм та образ минулого.

Кейс Чорногорії

Шлях Чорногорії є унікальним для Балкан, оскільки це єдина країна регіону, яка змогла вибороти незалежність без прямого збройного конфлікту в 1990-х. Чорногорія на сьогодні є абсолютним лідером серед країн-кандидатів, випереджаючи інші держави Західних Балкан за темпами інтеграції. Угода про стабілізацію та асоціацію набула чинності ще у 2010 році та статус кандидата отриманий того ж року. 2026 року посли країн ЄС у Брюсселі офіційно схвалили рішення про початок розробки Договору про вступ (Accession Treaty) для Чорногорії. Це вперше з 2013 року (після Хорватії), коли ЄС перейшов до технічної підготовки фінального документа про членство для нової країни.

Виклики

Ключовим дестабілізуючим фактором для Чорногорії залишається внутрішній розкол ідентичностей, що виник після референдуму 2006 року. Політична боротьба між прихильниками самостійного чорногорського наративу та прибічниками спільного з Сербією культурного простору робить державний суверенітет вразливим до зовнішнього впливу м'якої сили Белграда. У сербському

політичному дискурсі чорногорський суверенітет часто сприймається як тимчасовий епізод.

Ця позиція офіційно закріплена у Стратегії збереження та зміцнення відносин материнської держави з діаспорою та сербами в регіоні (Vlada Republike Srbije, 2011). Цей документ де-факто визначає Чорногорію не як суверенного сусіда, а як частину сербського етнічного простору (Bechev, 2017).

Зокрема, стратегічні документи Сербії передбачають:

Інституційну експансію: Пряме фінансування сербських організацій, медіа та культурних центрів у Чорногорії («сербські інституції»), що створює паралельну мережу впливу, підзвітну Белграду, а не Подгориці.

Конституційний тиск: Вимогу закріпити за сербською громадою статус «державотворчого народу», що, на думку дослідників (BiEPAG, 2022), є спробою підірвати концепцію Чорногорії як «громадянської держави» та перетворити її на федерацію етносів за боснійським сценарієм.

Використання релігійного аспекту (СПЦ) як проксі-актора: Стратегія визначає Сербську православну церкву як головний інструмент збереження ідентичності, що дає право державі Сербія втручатися у релігійні спори сусідньої країни під приводом «захисту прав вірян» (Morrison, 2009).

Специфічним викликом став релігійний конфлікт навколо Сербської православної церкви (СПЦ), яка де-факто виступає інструментом просування антизахідних наративів та мобілізації консервативного електорату (Morrison, 2009). Масштабна криза 2019–2020 років продемонструвала, що релігійне питання є головним важелем геополітичного стримування європейського курсу Подгориці та фактором поляризації суспільства (Freedom House, 2024).

Крім того, існує конфлікт щодо політики громадянства. Сербія масово надає паспорти чорногорцям, що розцінюється як потенційний інструмент електоральної інженерії в межах невеликого електорату країни (Kovačević, 2024).

Окремим пластом є територіальні суперечки в умовах «добросусідського» вето, що суперечить вимогам ЄС щодо остаточного врегулювання двосторонніх питань до моменту вступу (European Commission, 2023). Невирішеність демаркації морського кордону з Хорватією (півострів Превлака) створює ризик асиметричного тиску з боку Загреба. Наприкінці 2024 року Хорватія використала питання Превлаки, щоб призупинити закриття переговорної Глави 31, вимагаючи також реституції майна для хорватської меншини (Radio Slobodna Evropa, 2025). Водночас кордон із Сербією залишається офіційно не демаркованим. Це

зумовлено тим, що Белград відмовляється від технічного розмежування, оскільки розглядає цю лінію крізь призму власного статусу Косова та небажання визнавати нові міжнародні кордони в межах колишньої СФРЮ (Bechev, 2017).

Інструменти

Модель «технічного фронтраннера» та деполітизація вступу Чорногорія обрала стратегію максимальної концентрації на розділах «Основи» (Fundamentals), що дозволило у 2024 році отримати позитивний звіт IBAR (European Commission, 2024).

Замість емоційних дискусій із сусідами, Подгориця фокусується на технічному виконанні критеріїв, тому інституційна готовність країни діє сильнішим аргументом, ніж двосторонні історичні образи, а будь-яке «добросусідське» вето виглядає необґрунтованим в очах Брюсселя (Bieber, 2020).

Юридична нормалізація релігійного статусу

Для зниження напруги навколо статусу Сербської православної церкви (СПЦ) у 2022 році було підписано «Фундаментальну угоду» між державою та церквою.

Це була спроба юридично зафіксувати статус-кво та перевести конфлікт із площини протестів у правове русло. Цей крок залишається дискусійним, проте він дозволив заморозити релігійну кризу, що загрожувала стабільності державних інституцій та європейському курсу (Morrison, 2009).

Режим тимчасового управління спірними територіями (Кейс Превлаки) Чорногорія та Хорватія з 2002 року успішно застосовують Протокол про тимчасовий режим на південному кордоні (Kovačević, 2024). Сторони домовилися про функціонування кордону та спільне використання ресурсів без визначення остаточного суверенітету. Хоча таке технічне консервування проблеми є спірним, воно дозволило підтримувати добросусідські відносини десятиліттями, відкладаючи остаточне розмежування до моменту міжнародного арбітражу або вступу в ЄС.

Політична інклюзія та квотування меншин Чорногорія впровадила механізми прямого представництва меншин у парламенті та через систему Національних рада (Freedom House, 2024). Надання культурної та політичної суб'єктності албанській, боснійській та хорватській громадам перетворило їх на активних лобістів євроінтеграції всередині країни. Це дозволяє нівелювати ризики етнізації політики та використання меншин як інструментів зовнішнього впливу з боку материнських держав (Bechev, 2017).

Рекомендації для України

Захист електорального суверенітету та відсікання паспортизації. Чорногорський кейс демонструє, як концепція «материнської держави» використовується для створення лояльного електорального пулу всередині суверенної країни (Vlada Republike Srbije, 2011). Масова паспортизація сербами громадян Чорногорії стала не просто гуманітарним актом, а інструментом зміни політичного ландшафту (Kovačević, 2024). Для України це актуально в контексті спрощеного отримання громадянства, до прикладу, угорського. Це створює сіру зону, коли держава не знає достеменно, скільки її громадян фактично підпорядковані правовому полю іншої країни. Коли і Україна, і її сусіди опиняться в єдиному просторі ЄС, питання паспортів зникне саме собою. Межі розмиються, а конфлікти суверенітетів вирішаться через наднаціональні органи.

Релігійна безпека. В Україні УПЦ (МП) виконує аналогічну роль мережі впливу «Русского міра». Залишення інституційних зв'язків із Москвою створює ризик того, що релігійний фактор стане тригером для фрагментації суспільства та прямою загрозою політичній автономії держави. Як показує досвід Чорногорії, релігійні структури, керовані з-за кордону, здатні створювати стійкі соціальні «бульбашки», де релігійна лояльність ставиться вище за державну, що призводить до розмивання національної єдності та формування конфліктних груп всередині країні та значно ускладнює проведення будь-яких реформ.

Дослідження підготувала Глорія-Анастасія Чмельова, аналітикиня Інституту Центральноєвропейської стратегії

Джерела

Ágh, A. (2019). Declining democracy in East-Central Europe: The divide in the EU and emerging hard populism. Edward Elgar Publishing.

Anastasakis, O. (2008). The EU's political conditionality in the Western Balkans: Towards a more pragmatic approach. Southeast European and Black Sea Studies, 8(4), 365–377. https://doi.org/10.1080/14683850802556384

Bechev, D. (2017). Rival power: Russia in Southeast Europe. Yale University Press.

Bieber, F. (2020). The rise of authoritarianism in the Western Balkans. Palgrave Macmillan.

BIRN (Balkan Investigative Reporting Network). (2023, April 12). Effective impunity: How a wartime rapist avoided punishment in Bosnia. Balkan Insight. https://balkaninsight.com/2023/04/12/effective-impunity-how-a-wartime-rapist-avoided-punishment-in-bosnia/btj/

Bushati, D. (2023, January). Albania – Greece: Opportunity to unleash positive energies. Friedrich-Ebert-Stiftung. https://library.fes.de/pdf-files/bueros/albanien/20138.pdf

Cela, A., Rakipi, A., Balla, A., Zeneli, B., Feta, B., Koçi, D., Jorgji, J., Giakoumis, K., Krisafi, L., & Xhepa, S. (2018, January). Albania and Greece: Understanding and explaining. Friedrich-Ebert-Stiftung. https://library.fes.de/pdf-files/bueros/albanien/14698.pdf

Cseres, T. (1991). Vérbosszú Bácskában. Magvető.

Dudley, D. (2020). Bosnia and Herzegovina: Unifying armed forces in a divided state. In E. Hannah (Ed.), Oxford Research Encyclopedia of Politics. Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228637.013.1796

European Commission. (n.d.). Stabilisation and association process. https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/enlargement-policy/glossary/stabilisation-and-association-process_en

European Commission. (2020). Albania 2020 report (SWD(2020) 354 final).

European Commission. (2023). Montenegro 2023 report (SWD(2023) 694 final).

European Commission. (2024). Bosnia and Herzegovina 2024 report (SWD(2024) 691 final).

European Commission. (2024). Montenegro 2024 report (SWD(2024) 694 final).

European Court of Human Rights. (2009, December 22). Case of Sejdić and Finci v. Bosnia and Herzegovina (Applications nos. 27996/06 and 34836/06).

European Western Balkans. (2021, November 12). Serbia and Hungary: From historical enemies to closest allies. https://europeanwesternbalkans.com/2021/11/12/serbia-and-hungary-from-historical-enemies-to-closest-allies/

Fouéré, E. (2023). EU enlargement and the resolution of bilateral disputes in the Western Balkans. CEPS.

Freedom House. (2024). Nations in Transit 2024: Montenegro country profile. https://freedomhouse.org/country/montenegro/nations-transit/2024

Global Initiative Against Transnational Organized Crime. (2020). Transnational organized crime in Albania.

Golubović, Z. (1991). [Study on the Novi Sad Raid casualties].

Government of Croatia. (2018). Declaration of the Croatian Parliament on the position of the Croatian people in Bosnia and Herzegovina. Narodne novine.

Gyurkovics, V. (2024). [Serbian-Hungarian reconciliation reporting]. Atlatszo.rs / Atlatszo.hu.

Hasić, J., Džananović, N., & Ramić Mesihović, L. (2020). "Implicit" contestations of EU foreign policy norm-domestication in Bosnia and Herzegovina and North Macedonia. Global Affairs, 6(4–5), 417–432.

International Republican Institute. (2018). Poll: Bosnians divided on U.S., EU and Russia. https://www.iri.org/resources/poll-bosnians-united-in-opposing-is-divided-on-u-s-eu-and-russia/

Jarvis, C. (2000). The rise and fall of Albania's pyramid schemes. Finance & Development, 37(1).

Jović, D. (2009). Croatia after Tudjman: The ICTY and issues of transitional justice. In J. Batt & J. Obradovic (Eds.), War crimes, conditionality and EU integration in the Western Balkans (Chaillot Paper No. 116, pp. 13–27). EU Institute for Security Studies.

Klemenčić, M. (1999–2000). The border agreement between Croatia and Bosnia and Herzegovina: The first but not the last. Boundary and Security Bulletin, 7(4), 96–101.

Kovačević, M. (2024). Monitoring report: Montenegro's bilateral relations and EU integration path. Center for Democratic Transition.

Marushevska, A. (2026, February 17). Leila Bičakčić: We haven't reached reconciliation at the political level in Bosnia. Ukraïner. https://www.ukrainer.net/

Németh, F. (2022). Waves larger than bilateral relations: The Albanian–Greek maritime border dispute. Foreign Policy Review, 2022(1), 125.

Office of the High Representative. (2024). 65th report of the High Representative for Implementation of the Peace Agreement on Bosnia and Herzegovina to the Secretary-General of the United Nations.

Office of the High Representative. (2025, June 5). 67th report of the High Representative for Implementation of the Peace Agreement on Bosnia and Herzegovina to the Secretary-General of the United Nations.

Radio Slobodna Evropa. (2015, April 27). Vlada CG: Hrvatska je prekršila protokol o Prevlaci.

Ruci, A., & Bali, K. (2023, May 12). Why have relations between Greece and Albania deteriorated? Deutsche Welle.

United Nations. (2002, January 25). Agreement between Albania and Italy for the determination of the continental shelf of each of the two countries (18 December 1992). DOALOS/OLA, Delimitation Treaties Infobase.

Vlada Republike Srbije, Ministarstvo vera i dijaspore. (2011). Strategija očuvanja i jačanja odnosa matične države i dijaspore i matične države i Srba u regionu.

Westminster Foundation for Democracy. (2022). Parliamentary boycotts in the Western Balkans. https://www.wfd.org/sites/default/files/2022-05/wfd-wb-boycotts.pdf

Партнери

Реалізація аналітичних, медійних та адвокаційних проєктів Інституту Центральноєвропейської Стратегії стала можливою завдяки підтримці наших партнерів і донорів.

Дослідження створено ГО “Інститут Центральноєвропейської стратегії” за підтримки Фонду «Аскольд і Дір», що адмініструється ICAP Єднання в межах проєкту «Сильне громадянське суспільство України — рушій реформ і демократії» за фінансування Норвегії та Швеції. Зміст дослідження є відповідальністю ГО “Інститут Центральноєвропейської стратегії” та не є відображенням поглядів урядів Норвегії, Швеції або ICAP Єднання.